

Вольга Галай

Нямецкія словы ў рамана Янкі Брыля “Птушкі і гнёзды”

Самае антыгуманнае праяўленне вайны – гэта зняволенне ў канцэнтрацыйным лагеры. Фашызм – ганебная з’ява дваццатага веку – адурманьваў усё больш шырокія пласты нямецкага насельніцтва. Асноўная думка рамана – асуджэнне фашызму як самай страшнай з’явы ў гісторыі ўсяго чалавецтва. І хаця твор напісаны на аўтабіяграфічным матэрыяле, але гэта не” аўтабіяграфія, а біяграфія адной душы”. Пад раманам “Птушкі і гнёзды” стаяць даты: 1942-1944, 1962-1964. Мяне вельмі зацікавіла і тое, што ніхто з пісьменнікаў не паказаў жыццё ў фашысцкай Германіі да нападзення на Савецкі Саюз. Адразу адчуваецца, што на гэтым творы адлюстраваны багатыя скарбы чалавечага вопыту, набытыя ў суровыя гады выпрабаванняў. Нетрадыцыйнасць рамана яшчэ і ў тым, што ён паказвае вайну як жудасную трагедыю, што забірае ў чалавека ўсё, ператварае яго ў раба абставінаў.

Антыфашысцкі раман змясціў у сабе фашызм і жыццё фашысцкай Германіі 1939-41 гадоў, якое сваімі вачыма ўбачыў Алесь Руневіч, сялянскі хлопец з Заходняй Беларусі. Былы польскі салдат трапіў у цэнтр нацысцкага лагавы, стаў сведкам усялякіх зверстваў, перажыў жудасныя сцэны здзекаў з ваеннапалонных, а таксама жахлівых ўмовы жыцця беларусаў і людзей іншых нацыянальнасцей у *штубах*, *шталагах*. Большую частку кнігі складаюць, як вядома, апісанні жыцця ў палоне. Таму, мне здаецца, пры стварэнні персанажаў рамана і мастацкім апісанні абставін тых гадоў таленавіты пісьменнік звяртаецца да нямецкіх слоў і зваротаў, устаўляючы іх у беларускі тэкст. Часцей за ўсё яны падаюцца беларускай графікай, часам побач з імі даецца тлумачэнне: *рэвір*, *лагерная санчасць* (*Revier*); “*леўс*” і “*шнэлэр*” – “*давай*” і “*хутчэй*”; *шуцман*, *паліцэйскі* (*Schutzmann*); *машына* “*эрстэ гільфэ*”- “*хуткай дапамогі*” (*erste Hilfe*); *на... так званым фольксфэсце*, *народным гулянні* (*Volksfest*); *гепрыфт* – *праверана* (*geprüft*); *штуба* – *хата з іржавымі кратамі на вокнах, абгароджаная высокай сеткай*

калючага дроту... У штубе – толькі нары ды нары (*Stube*); Ён падабраў сабе з радавых вахманаў (*Wachmann*), канваіраў, двух аднаведных памочнікаў; орднунг – парадак (*Ordnung*); Кузнец – па-нашаму шмідт (*Schmieder*); абэркаманда дэр вермахт – нямецкае галоўнае камандаванне і інш. Янка Брыль невыпадкова ўжываў нямецкія і беларускія словы. Па-першае, нельга было замяніць тое ці іншае слова больш блізкім па значэнню беларускім словам. Па-другое, ужыванне такіх слоў больш наглядна паказвала прадмет ці дзеянне: так, напрыклад, у свядомасці палонных *штуба* – гэта не нямецкі пакой, а частка лагернага кутка, дзе яны жылі, а таксама асобныя хаты для палонных з іх атмасферай; *штулі* (нямецкае дыялектнае *Stulle*) “луста, скіба хлеба”, але якая? Гэта вельмі мізэрны кавалачак хлеба, якога нельга ні ў якім разе параўнаць з лустай на радзіме Алеся Руневіча, дзе луста – тоўстая, вялікая скіба хлеба... *збіралі на дарогу хлеб... хавалі гэтыя штулі, галодным нутром ведучы ім аж надта дакладны ўлік. Добра знаёмы палонным шталаг (Stellag)” лагер для палонных з яго асаблівым парадкам”:*

у вялікім шталагу, стацыянарным лагеры палонных, грываць на слупах рэпрадуктары. Тое ж можна сказаць і пра цэльта (Zelt) – гэта не звычайная брызентавая палатка, а памяшканне на вялікім пустыры, у якім палонныя спалі пад лопат брызенту, у берлагу з перацёртай саломы, калі прачынаешся часта пад снегам.

У сваім рамане Янка Брыль прыводзіць таксама пераклад нямецкіх слоў у нізе старонкі, у падрадкавых зносках: *зэкс таген ім ганцэн – шэсць дзён у цэлым на ўсё; пэлькартофэльн – бульба ў мундзірах; картофэльбомбэ – бульбяныя калдуны; фрэхер – нягоднік, і інш. Часта словы з перакладам у падрадках даюцца ў іх нямецкім фанетычным напісанні: *Rechts im! – Направа!; gut fressen – добра жэрці; Dein Dienstgrad, zum Teufel, du? – Тваё званне, чорт вазьмі, ты?; Gute Mütze, perfekt – Добрая шапка, выдатная; Gefangener – палонны і інш. У нямецкім гучанні падаюцца і некаторыя нямецкія словы ў беларускай мове: *зольдат, гер інжынір, гаўптман, лэйтнант, фатэр, мутэр, муці, фаці, тохтэр, ома, она. А іншы раз назіраем і***

такое тлумачэнне: *она, фатэраў фатэр* (дзядуля, бацькаў бацька). Успамінае пісьменнік і пра нямецкую літаратурную мову (*hochdeutsch*) і пра дыялект (*plattdeutsch*): *Немцы гутарылі на мясцовым платдойчы, а ён (Алесь) стараецца засвойваць літаратурны, агульнагерманскі гоходчы. Платдойч – ніжнянямецкі дыялект, распаўсюджаны на поўначы.*

Янка Брыль часам свядома сутыкае беларускія словы з нямецкімі. Здаецца, што гэта сінонімы, але толькі на першы погляд. Такія словы не супадаюць у перадачы семантычных адценняў: *а табе, браце, дам не пад”есці, толькі па-іхняму эсэн.* Іншы раз, каб лепш зразумець тое ці іншае слова, даецца ўказанне на дзеянне: *Эсэн, эсэн, ам, ам, - паказала яна на яду і заплямкала ротам.* Нямецкія словы набліжаюць да нас абставіны, даюць магчымасць чытачу глядзець на тыя ці іншыя падзеі вачыма палонных.

І вельмі многа нямецкіх слоў, якія прыведзены ў рамане без перакладу. Можна згадзіцца з пісьменнікам на ўжыванне без тлумачэння назваў воінскіх чыноў (*яфрэйтар (гэфрайтар), ландштурміст”апалчэнец другога разраду ў былой германскай арміі”, гаўптман, унтэр, групэнфюрэр, ортсгрупэнфюрэр*), асоб па сацыяльным стане, родзе заняткаў (*бюргермайстар, ляндвiрт ”сельскі гаспадар, фермер”, баўэр*), нямецкіх дакументаў і грашовых адзінак (*аўсвайсгельд, фенік, піенігі, маркі, лагермаркі, кранкэнкарта*), слоў-прывітанняў, звароткаў (*гутэн моргэн, гутэ нахт, камэрад, майн лібэр*), самых простых лічэбнікаў (*айн, цвай, драй, фір*), частаўжывальных прыслоўяў і дзеясловаў (*варум, гут, гэгэн, данке шён, фарштэй, эсэн, шпрэхен і інш.*), назоўнікаў (*майн гот, шнапс, кіндэр, ахтунг, айнэн мамэнт*). Для палонных гэта само сабой зразумелыя словы, як і лаянка (*Ду, шайзэ; Цум доннарвэтар; цум тойфэль, фэрфлюхтэр, сакармэнт; зит Нітмелкреуз; фэрфлюхта польнішэ швайнэ; цум гімэлькройц*). Трэба адзначыць той факт, што слова “юдэ” абавязкова спалучалася са словам “фэрфлюхтэ”. Я не думаю, што палонныя разумелі значэнне такіх нямецкіх лаянак. Немцы добра ведалі і рускі мат, магчыма, пачуўшы ад палонных: *з рускім матам ды з фэрфлюхтэрам пачаў пароць*

палонных. У рамане “Птушкі і гнёзды” часта сустракаюцца назвы краін і іх народаў: *Русланд, Энглянд, Полен, Франкрайх, Гросдойчланд, вайсрусэ, пол’якэн і інш.*

Магчыма, чытачу цяжка з першага погляду дагадацца значэнне наступных слоў: *блютвурст* “крывяная каўбаса” (*Blutwurst*): *кусаеш іхні хлеб ці якую-небудзь блютвурст, і сэрца тахае ад страху; фэстэ* “добра, моцна” (*fest*): *А ты, Алекс, сёння фэстэ еш, ну, а заўтра фэстэ касіць; пікельгаўб, цікельгаўб* (*Pickelhaube* “востраканечная каска ў пехацінцаў старой германскай арміі”): *шуцман у фанабэрыста-суровым шлеме “цікельгауб”; ён не проста немец, а шуцман у “пікельгаўбе”; гальт маўль* (*Halt Maul!*) “Маўчаць!”: *Гальт маўль! Польшэс швайн!*; *кантына* “сталовая на прадпрыемстве” (*Kantine*): *Абедалі хлопцы ў “кантыне” побач з гутай; кліенты заводскай “кантыны”; крыштальглас* “завод крыштальнага шкла”: “на крыштальглас” у *Нойштадце* было іх – *цэлы бабскі свет.*

Іншы раз сустракаем нямецкія прыказкі і прымаўкі, якія Я.Брыль дае толькі ў дакладным перакладзе на беларускую мову: *Цяпер мы хутка на Усход. Рабіць гарачую зямлю.* Тут чытачу зразумела, што будуць рабіць фашысты з нашай зямлэй. Але: *Цябе асёл у галоне згубіў.* Цяжка дагадацца, не ведаючы значэння нямецкага *jemanden hat der Esel im Galopp verloren* “ударыць з-за вугла пыльным мяшком.” Магчыма, аўтар таксама хацеў адлюстраваць лексіка-семантычныя асаблівасці нямецкай гаворкі. Зняважлівыя адносіны выражаюцца пры дапамозе формаў суб’ектыўнай ацэнкі: *падбег... дзябёлы баўэрышча; Я ў бавара рабіў, не вытрываць было; таўсцёразная фрава.*

Я.Брыль - першакласны стыліст, вельмі тонка адчувае слова, заўважае ледзь улоўныя адценні яго значэння. Я.Брыль – прыхільнік эмацыянальна-экспрэсіўных сродкаў мовы, таму ён па-свойму дае прозвішчы пачварам-немцам і гэтыя прозвішчы выступаюць у якасці дадатковага ацэначнага сродку, які характарызуе людзей. Матывіроўка прозвішчаў дакладная. Дыферэнцыруючымі крытэрыямі пры іх утварэнні з’яўляюцца маральныя

якасці і магчымасці чалавека. Напрыклад: дырэктар магутнага завода “Дэтаг” *Окса* “ (нямецкае *Ochse* “бык, вол; перан. дурань, балван”; гаўптман *Оскар Кнор* (адно са значэнняў нямецкага *Knorren* “грубы чалавек”); яфрэйтар Глянцпапір, да мабілізацыі гандляр яйкамі (*Glanzpapier* “глянцавая папера”); *баўэр Клебар* (*Kleber*, пераноснае: назойлівы чалавек), а прозвішча *гера Грубэра* ўжо само гаворыць за сябе; але: салдат *Вайцэнброт* (*Weizenbrot* “пшанічны хлеб”). Прозвішчы ў Брыля – гэта аснова даставернасці, праўдзівасці, рэалістычнасці. Умела падобраны кантэкст узмацняе мастацкую выразнасць прозвішча *Шранка* (*Schrank* “перан. пра чалавека моцнага, шырокаплечага, часам абмежаванага”): *палонныя палякі ахрысцілі Бамбавозам. Ён таксама дзябёлы, грымучы, нахабны і недасяжны для помсты, як тыя самалёты, што бамбілі іх у дні вайны.*

Цяжка асвойваліся нямецкія словы палоннымі, аб чым сведчаць фанетычныя варыянты: *гэфангэн* “палонны” – *гіфангін, гэфангенэр, гэфанген; арбайтсамт* “біржа працы” – *арбайцан; энтлясан*”вольнаадпушчаны” – *антлясын* і інш.

Раман “Птушкі і гнёзды” выклівае ў нас вялікую цікавасць сваёй мовай. І я з упэўненасцю магу сказаць, што Янка Брыль, як выдатны знаўца мовы і душы нашага народа, не мог не скарыстаць нямецкія словы ў мове палонных. Вядома, што і навакольнае асяроддзе моцна ўплывае на свядомасць людзей. Нямецкія словы як бы аўтаматычна ўключаліся ў іх гаворку. І яшчэ хочацца падкрэсліць высокую мастацкую культуру стыліста-Брыля, дасканалае веданне нямецкай мовы. Магчыма, значную ролю сыграла пры гэтым яго жонка, выкладчыца замежных моў. Моўныя сродкі нямецкай гаворкі дапамагалі пісьменніку ствараць тую ці іншую сітуацыю і ў адпаведнасці з гэтым даць чытачу магчымасць пранікнуць нуць у адпаведнае асяроддзе.

Трэба падкрэсліць яшчэ і тое, што Янка Брыль вельмі скурпулёзна ставіўся да падбору моўных сродкаў пры адлюстраванні адпаведнай сэнсавай сітуацыі.

Брыль, Я. Птушкі і гнёзды. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1993.